

סוגיה ג: דיני מוקצה (14): תנאי במוקצה מחמת איסור

*

רקע

למדנו בסוגיה הקודמת שהרמב"ם והתוס' נחלקו במהות דין מוקצה, הרמב"ם סובר שמותר להשתמש רק בדבר שהוכן לצורך המועד, ותוס' סובר שמותר להשתמש בכל דבר שלא הוקצה משימוש. נשאלת השאלה האם ניתן להתנות על דבר שהוא מוקצה? נראה שלדעת התוס' ודאי שניתן להתנות, ולדעת הרמב"ם יש מקום להסתפק. הראשונים בסוגייתנו עוסקים בשאלה זו.

מקורות

- א. ל: "מתני' אין נוטלין עצים מן הסוכה... דמאתמול דעתיה עלויה"
 ב. בעל המאור טז: באלפס ד"ה ושויין; רא"ה ד"ה תני ר' חייא בר יוסף, אמר רב מנשיא רמב"ם הל' שבת פכ"ה ה"י, הל' שביבת יום טוב פ"ב הי"ד
 ג. שו"ע סי' רעט סע' ד ומשנה ברורה [בעיקר: סקי"א]
 סי' תקיח סע' ח ומשנה ברורה [בעיקר: סקל"ט, וביאור הלכה ד"ה נוטלים]

רא"ה ד"ה תני ר' חייא בר יוסף, אמר רב מנשיא
 תני רבי חייא בר יוסף קמיה דרבי יוחנן אין נוטלין עצים מן הסוכה אלא מן הסמוך לה ורבי שמעון מתיר ושויין בסוכת החג בחג שאסורה ואם התנה עליה הכל לפי תנאו ורבי שמעון מתיר והא קא סתר אהלא אמר רב הונא הכא בסוכה נופלת עסקינן ורבי שמעון לטעמיה דלית ליה מוקצה דתניא מותר השמן שבנר ושבקערה אסור ורבי שמעון מתיר מי דמי התם אדם יושב ומצפה אימתי תכבה נרו הכא אדם יושב ומצפה אימתי תפול סוכתו. ודאי דתנאה מהני לכל מוקצה וכדבעינן למימר קמן וכדכתיב בשבת ואפילו במוקצה מחמת איסור, אבל הא דאמרינן אדם יושב ומצפה אימתי יכבה נרו לאו למימרא דליהוי כתנאה אלא אמרינן דסתם דעתן של בני אדם כך ודעתיה עילויה ומהני בהכי לרבי שמעון לאפוקי מאיסור מוקצה, ולרבי יהודה לא מהני דכיון דאיתקצאי לבין השמשות איתקצאי לכולי יומא, ולר' שמעון לא מתסר בכי כיון דדעתיה עילויה, אבל היכא דאתני ודאי אפילו לר' יהודה מהני. והא דאמרינן לעיל היכי דמי אי דלא חזי כי אזמין מאי הוי, התם משום דלא חזי כלל והוא דחוי בגופו הזמנה דידיה לאו כלום דבטלה דעתו אצל כל אדם. אי נמי איפשר דהוא הדין לכל מילי דעביד דלא אתי כגון כוס קערה ועששית דמודה בה רבי שמעון בהא איפשר דאפילו תנאה לא מהני דבטלה דעתו אצל כל אדם שגמר דעתו של כל אדם שלא ינהה מהן לכל השבת אף על פי שאינו דחוי בגופו כההיא דלעיל, או איפשר דדחוי בגופו דוקא. וזה צריך תלמוד. ואידך סברא נראית עיקר. אמר רב נחמן בר יצחק הכא בסוכה רעועה עסקינן דמאיתמול דעתיה עילויה. ולהכי מותר לר' שמעון כיו דנפלה [כמותר] שמן הנר.
 אמר רב מנשיא בריה דרונאי אמר שמואל סיפא אתאן לסוכה דעלמא. פירוש ומאי דקתני ואם התנה עליה ארישא קאי ואתאן לר' יהודה דאסר ושארית בתנאי, ואף על גב דמוקצה מחמת איסור דאף על גב דרעועה חייב משום סותר אוהלא וכיון דכך לר' יהודה דלא חשיב ליה דעתיה עילויה

ודאי מוקצה מחמת איסור הוא, ואפילו הכי שארי בתנאי. ומיהא שמעינן דתנאי מהנה לכל מוקצה וזה פשוט. וכן בירושלמי. ומיהו ברעועה דאוקימנא לה לעיל, דאיפשר דבבריאה לא מהני תנאה. ואפילו ברעועה מודה רבי שמעון בסוכת החג שהיא אסורה ואפילו הכי קא סלקא דעתך דמהני ביה תנאה אי לאו משום דרבי יהודה.

הסבר הסוגיה

"אין נוטלין עצים מן הסוכה אלא מן הסמוך לה ורבי שמעון מתיר ושוין בסוכת החג בחג שאסורה ואם התנה עליה הכל לפי תנאו". [ברייתא ל:]

נחלקו תנאים האם מותר ליטול עצים מן הסוכה שנפלה ביום טוב. רבי יהודה סובר שעצי סוכה מוקצים מפני איסור סתירת הסוכה, ולכן אסור ליטלם אפילו כשנפלה הסוכה, לרבי שמעון אין מוקצה ולכן מותר ליטול עצי סוכה שנפלה ביום טוב.

מקשה הגמ', והרי רבי שמעון התיר רק בנר שהוא יושב ומצפה מתי יכבה נרו, אבל סוכה שאין אדם יושב ומצפה מתי תפול סוכתו, הרי הוא דחה עצי סוכה בידים, ובדחייה בידים גם רבי שמעון מודה שיש מוקצה [החילוק של הגמ' מוכרח מברייתא במסכת שבת (מד.) האומרת שרבי שמעון מתיר לטלטל לאחר הכיבוי רק שמן שבנר, אבל גם הוא מודה שכוס, קערה ועששית שמלא אותם שמן וציפה שידלקו כל השבת, מוקצים אף אחר שכבה האש]. מתרצת הגמ' שהברייתא עוסקת בסוכה רעועה, והוא יושב ומצפה מתי תפול סוכתו.

בסיפא אומרת הברייתא שסוכת החג הוקצתה למצוותה, ואף רבי שמעון מודה שעציה מוקצים. מוסיפה הברייתא "ואם התנה עליה הכל לפני תנאו", משמע שלכולי עלמא ניתן להתנות על סוכה שהיא מוקצת מחמת איסור, שאם תפול עציה יהיו מותרים.

הרא"ה מאמץ דיוק זה, ולדעתו תנאי מועיל לכל מוקצה אפילו לשיטת רבי יהודה. נראה להסביר על פי דברי הרא"ה שיש שלש רמות במוקצה מחמת איסור:

א. סוכה בריאה – אין דעתם של הבעלים מתי תפול סוכתם, והם דחו עציה בידים, בדחייה בידים אף רבי שמעון מודה שיש מוקצה.

ב. סוכה רעועה – דעתם של הבעלים על הסוכה, ולא דחו עציה בידים, ולכן לרבי שמעון העצים אינם מוקצים. רבי יהודה סובר שצריך להכין את כל חפצי המועד מבעוד יום, ועצים אלו שהיו מוקצים מחמת איסור בבין השמשות, לא הוכנו ומוקצים לכל המועד.

ג. תנאי – תנאי מפורש מהוה הכנה, וניתן להכין אף דבר המוקצה מחמת איסור בבין השמשות.

הרא"ה מקשה על שיטתו מגרורות וצימוקים, שמפורש בגמ' לעיל [כו:]: "אי דלא חזו כי אזמין להו מאי הוי". זאת אומרת שגרורות וצימוקים מוקצים לכל השבת, אפילו עלה לראש גגו ערב שבת, וראה שהם יהיו ראויים לאכילה ביום, והזמין אותם בפרוש כשיהיו ראויים. מתרץ הרא"ה: "התם משום דלא חזי כלל והוא דחוי בגופו הזמנה ידידה לאו כלום דבטלה דעתו אצל כל אדם". גרורות וצימוקים דחויים מעצמם, ולכן בטלה דעתו של המתנה אצל כל אדם, שאין דרכם להתנות על דבר הדחוי מעצמו, עצי סוכה ראויים מצד

עצמם, ורק איסור סתירה מקצה אותם, ולכן ניתן להתנות עליהם [כיוון שלא ניתן להתנות על גרוגרות וצימוקים מפני שבטלה דעתו אצל כל אדם מתלבט הרא"ה האם ניתן להתנות בסוכה בריאה או שגם בה בטלה דעתו אצל כל אדם. לא הבנתי את סברת בטלה דעתו. סברא זו אומרת שאין דרכם של בני אדם להתנות במקרה זה, ולכן התנאי שלו אינו מהווה תנאי. האם אין דרכם של בני אדם להתנות על גרוגרות וצימוקים שיהיו מוכנים למחרת? הרמב"ן (במלחמות יג. באלפס) בהסברו מדוע לא ניתן להתנות על בעלי חיים המחוסרים צידה אינו משתמש ב"בטלה דעתו". נראה שלדעתו לא ניתן להכין דבר שאינו ברשותו של אדם, וכנראה שלא ניתן להכין דבר שדחוי מצד עצמו].

בעל המאור [זו: באלפס] סובר שלא ניתן להתנות על מוקצה מחמת איסור, ולכן הוא מפרש שניתן להתנות בסוכה רעועה בלבד, מכיוון שאין איסור סתירה בסוכה רעועה, ועציה אינם מוקצים מחמת איסור [הוא מפרש שאסור ליטול עצים מסוכה עומדת מפני שנראה כסתירת אוהל]. הרמב"ם [פ"ב הי"ד] פוסק: "נוטלין עצים הסמוכים לדופני הסוכה ומסיקין בהן". הרמב"ם מתיר נטילת עצים הסמוכים לסוכה בלבד, ואינו מזכיר היתר ליטול מסוכה רעועה, ואינו מזכיר היתר להתנות על עצי סוכה. משמע שלדעתו תנאי מועיל לרבי שמעון בלבד, והלכה כרבי יהודה [נראה להסביר שהוא מפרש את הברייתא: "ושוין רבי יהודה ורבי שמעון בסוכת החג בחג שהיא אסורה, ואם התנה לרבי שמעון הכל לפי תנאו].

ניתן להוכיח את שיטת הרמב"ם גם מפסקו בהלכות שבת [פכ"ה הי"א]. הרמב"ם פוסק: "כל כלי שהוקצה מחמת האיסור אסור לטלטלו... שכל כלי שהיה אסור לטלטלו בין השמשות נאסר לטלטלו כל השבת כולה אף על פי שהלך הדבר שגרם לו האיסור", הרמב"ם אסר כל דבר שהיה מוקצה מחמת איסור בין השמשות בצורה גורפת, ואינו מעלה אפשרות להתיר איסור זה על ידי תנאי [שים לב: הרמב"ם פוסק במוקצה מחמת איסור כרבי יהודה אפילו בשבת, שכן מפורש בגמ' (שבת קנז.)].

סיכום

נחלקו הראשונים האם ניתן להתנות על מוקצה מחמת איסור. הרמב"ם ובעל המאור סוברים שמוקצה מחמת איסור מופקע מבחינה אובייקטיבית משימוש במועד, ולכן לא ניתן להתנות עליו. הרא"ה ושאר חכמי ספרד סוברים שמוקצה מחמת איסור אינו מוכן לשימוש מפני חוסר דעתם של הבעלים, ואם הבעלים מתנים, דעתם עליו והם מכינים אותו לשימוש במועד.

הלכה

השו"ע [סי' רעט סע' ד] פוסק שניתן להתנות על נר שיטלטלנו כשיכבה, והרמ"א חולק ואוסר.

השו"ע [סי' תקיח סע' ה] פוסק שמותר ליטול עצים הסמוכים לדופני הסוכה, ואינו מזכיר את האפשרות להתנות על עצי סוכה. מסביר הביאור הלכה [ד"ה נוטלים] שהשו"ע סמך על פסקו בהלכות שבת שמועיל תנאי במוקצה מחמת איסור.